

УДК 346.1:347.736

Антон Гушилик,*студент магістратури юридичного факультету
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича*

МАТЕРІАЛЬНО-ПРАВОВИЙ І ПРОЦЕСУАЛЬНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС НЕПЛАТОСПРОМОЖНОГО БОРЖНИКА

Стаття присвячена дослідженню поняття та співвідношення матеріально-правового та процесуально-правового статусу неплатоспроможного боржника. Аналізується динаміка процесуально-правового статусу боржника у справі про банкрутство на різних стадіях процесу. Робиться висновок про те, що матеріально-правовий та процесуально-правовий статус неплатоспроможного боржника співвідносяться як зміст і форма (процесуальний статус) не може існувати без змісту (матеріальний статус).

Ключові слова: неплатоспроможність, банкрутство, боржник, банкрут, правовий статус.

Постановка проблеми. Сучасна економіка не може функціонувати без належного її правового регулювання, яке має бути актуальним і оперативним реагувати на зміни, що відбуваються в економічному житті країни. Однією зі сфер, яка є надчутливою до змін в економіці, є відносини неплатоспроможності, які вимагають від законодавця постійної роботи щодо вдосконалення їх правового регулювання, а від юридичної науки – пошуку нових знань, здатних стати основою для такої законодавчої роботи. Ключовим учасником відносин неплатоспроможності є боржник, тобто суб'єкт підприємницької діяльності, який опинився у складному економічному становищі і не в змозі розрахуватися зі своїми кредиторами. Право неспроможності (банкрутства) – це та підгалузь права, яка є «останньою надією» неплатоспроможного боржника на відновлення його платоспроможності та продовження функціонування в економічному обігу. Тому правове регулювання статусу неплатоспроможного боржника повинно бути високоефективним, у зв'язку з чим наукові пошуки у цій сфері видаються актуальними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми. Актуальні проблеми правового регулювання відносин неплатоспроможності (банкрутства) стали предметом досліджень для багатьох науковців, серед яких варто відзначити: О. А. Беяневич, А. А. Бугирського, І. А. Бугирську, І. О. Вечірка, Б. М. Полякова, О. П. Подцерковного, П. Д. Пригузу, Ю. В. Твердохліб та інших. Проте співвідношення матеріально-правового та процесуально-правового статусу неплатоспроможного боржника предметом окремої уваги дослідників не було.

Метою цієї статті є розкриття матеріально-правового та процесуально-правового статусу неплатоспроможного боржника, виявлення динаміки їх трансформації та співвідношення, а також розробка теоретичних основ для подальшого вдосконалення законодавчого регулювання правового статусу неплатоспроможного боржника та відносин за участю такого боржника.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж стати боржником у справі про банкрутство, суб'єкт підприємницької діяльності обов'язково має бути учасником відповідних зобов'язальних правовідносин, а також учасником виконавчого провадження. При цьому й у зобов'язальних правовідносинах, і у виконавчому провадженні такий суб'єкт має виступати в ролі боржника. Якщо боржник у зобов'язанні та виконавчому провадженні не виконує своїх обов'язків, то він може за певних умов стати боржником у справі про банкрутство [1, с. 65].

Як бачимо, назва суб'єкта підприємницької діяльності в усіх трьох видах правовідносин (зобов'язальних, у виконавчому провадженні та у справі про банкрутство) незмінна – «боржник», однак зміст, що вкладається у дане поняття, кожного разу інший. Так, зі змісту ст. 509 Цивільного кодексу України випливає, що боржник – це сторона зобов'язального правовідношення, яка зобов'язана вчинити на користь другої сторони (кредитора) певну дію (передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші тощо) або утриматися від вчинення певної дії [2]. Закон України «Про виконавче провадження» у ч. 2 ст. 15 визна-

чає боржника як визначену виконавчим документом фізичну або юридичну особу, державу, на яких покладається обов'язок щодо виконання рішення [3]. Відповідно ж до ст. 1 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» (далі – Закон про банкрутство) боржник – юридична особа – суб'єкт підприємницької діяльності або фізична особа за зобов'язаннями, які виникли у фізичної особи у зв'язку зі здійсненням нею підприємницької діяльності, неспроможний виконати протягом трьох місяців свої грошові зобов'язання після настання встановленого строку їх виконання, які підтверджені судовим рішенням, що набрало законної сили, та постановою про відкриття виконавчого провадження, якщо інше не передбачено цим Законом [4].

П. Д. Пригуза та А. П. Пригуза пропонують власне визначення поняття боржника у справі про банкрутство: «Отже, боржником у відносинах неплатоспроможності є неспроможний суб'єкт підприємницької діяльності юридична особа або фізична особа – підприємець, зобов'язаний сплатити гроші на користь кредитора, але прострочив виконання свого обов'язку понад три місяці, якщо грошова вимога до нього підтверджена судовим рішенням, що набрало законної сили, та постановою про відкриття виконавчого провадження» [5, с. 74].

До моменту звернення до господарського суду в межах провадження у справі про банкрутство і боржник, і його кредитори перебувають або виключно у матеріально-правових відносинах, або можуть перебувати у процесуально-правових відносинах, але у межах позовного чи наказного провадження, з відповідними правами та обов'язками сторін відповідного процесу. Боржник та його кредитори перебувають в індивідуальних правових відносинах, і кредитори часто можуть навіть не знати про існування інших суб'єктів, яким він заборгував. Якщо ж претензії кредиторів до боржника виходять у судову площину, то такі судові процеси є самостійними і незалежними один від одного і регулюються, як правило, нормами Господарського процесуального або Цивільного процесуального кодексів України. Однак з моменту звернення до господарського суду матеріально-правовий статус боржника трансформується у процесуально-правовий статус. Усі раніше розрізнені кредитори об'єднуються в єдиний орган – збори кредиторів – і виступають тепер усі разом проти боржника. Навіть у відносинах із поточними кредиторами боржник уже не може повною мірою поводити себе так, як до відкриття провадження у спра-

ві про банкрутство: і боржник, і його майно тепер перебувають в особливому правовому режимі, який змінюється залежно від того, на якій стадії перебуває справа про банкрутство. Говорячи про співвідношення матеріально-правового та процесуально-правового статусу неплатоспроможного боржника, слід наголосити, що вони співвідносяться як зміст і форма, причому форма (процесуальний статус) не може існувати без змісту (матеріальний статус), адже якщо боржник розрахувався зі своїми кредиторами, то ні про яку справу про банкрутство вже говорити не можна.

Для дослідження процесуально-правового статусу боржника у справі про банкрутство велике значення має з'ясування місця норм, що регламентують процедуру розгляду справ про банкрутство. Професор Б. М. Поляков вказує, що законодавство про неспроможність (банкрутство) є сукупністю норм матеріального та процесуального права. Причому реалізація норм матеріального права безпосередньо пов'язана із застосуванням процесуальних норм [6, с. 108]. О. А. Беляневич зазначає, що провадження у справах про банкрутство є самостійним видом судового провадження і характеризується особливим процесуальним порядком розгляду справ, специфічністю цілей і завдань, особливим суб'єктним складом, тривалістю судового провадження, що істотно відрізняють це провадження від позовного [7, с. 8]. І. О. Вечірко доходить висновку, що провадження у справах про банкрутство становить окремий вид судового провадження в межах господарської процесуальної форми. Разом із тим, продовжує науковець, розгляд справ про банкрутство є самостійною формою процесуальної діяльності господарського суду, що зумовлено значною специфікою процесуальних відносин у справах про банкрутство [8, с. 233]. Таким чином, право неспроможності (банкрута) поєднує в собі матеріально-правові та процесуально-правові норми, які є нерозривними, у зв'язку з чим і статус неплатоспроможного боржника нерозривно поєднує в собі матеріально-правові та процесуально-правові складники.

Умовою трансформації матеріально-правового статусу боржника у процесуально-правовий статус останнього у справі про банкрутство є неплатоспроможність. Закон про банкрутство визначає неплатоспроможність як неспроможність боржника виконати після настання встановленого строку грошові зобов'язання перед кредиторами не інакше, як через відновлення його платоспроможності. Підстави неплатоспроможності у такому випадку, звісно, не збігаються з підставами

порушення справи про банкрутство. Останнє, на думку О. П. Подцерковного, має формальне процесуальне розуміння, на відміну від економіко-правового розуміння неплатоспроможності, де поєднуються економічно та юридично значущі факти. Неплатоспроможність при цьому оцінюється з матеріально-правового погляду, а порушення справи про банкрутство – з процесуального. Перше потребує юридичної оцінки судом, а друге є результатом надання певних документів зацікавленою особою до господарського суду [9, с. 236].

На думку російського вченого К. Б. Корєва, процесуально-правовий статус неплатоспроможного боржника характеризується його можливостями в рамках цивільного судового процесу. Оскільки зазначений процес регулюється нормами арбітражного та цивільного процесуального права, остільки процесуально-правовий статус неплатоспроможного боржника є сукупністю арбітражних і цивільно-правових можливостей, якими наділений неплатоспроможний боржник у цивільному судовому процесі [10, с. 135].

З моменту порушення справи про банкрутство, як вказує Б. М. Поляков, правосуб'єктність боржника стає обмеженою, і такий стан зберігається протягом всієї процедури банкрутства [11, с. 22]. Процесуально-правовий статус боржника у справі про банкрутство не є однаковим на всіх стадіях процесу. З цього приводу І. А. Бутирська слушно зазначає: «Після ж порушення провадження у справі про банкрутство такого боржника, правосуб'єктність останнього різко змінюється, при чому трансформації правовий статус неплатоспроможного суб'єкта зазнає постійно, в залежності від судових процедур, що застосовуються до боржника» [12, с. 15-16]. Так, першою судовою процедурою, що застосовується до неплатоспроможного боржника, є розпорядження майном. На цьому етапі боржник ще володіє досить великим обсягом право- і дієздатності, а призначений господарським судом розпорядник майна тільки «наглядає» за неплатоспроможним суб'єктом підприємницької діяльності. Призначення розпорядника майна, як правило, не веде до припинення повноважень керівника боржника або органу управління боржником може застосовуватись тільки як винятковий захід у разі виявлення порушень у діяльності такого керівництва. З таким підходом не зовсім погоджується Ю. В. Твердохліб, справедливо відзначаючи, що однією з основних причин виникнення неплатоспроможності (не беручи до уваги несприятливі загальнодержавні економіч-

ні та інші фактори) є неякісне управління боржником, що виявляється у нарощуванні заборгованості, нездатності відносно швидко пристосовуватись до змін на ринку, не проведенні елементарного прогнозування можливості виникнення причин кризи підприємства, що можуть призвести до таких негативних наслідків, як неплатоспроможність чи банкрутство [13, с. 126-127].

Одночасно з уведенням процедури розпорядження майном боржника вводиться і мораторій на задоволення вимог кредиторів. Уведення мораторію сприятливо позначається на матеріальному становищі боржника, що відбувається за рахунок кредиторів, у яких фактично заморожуються кошти. За своєю суттю мораторій, як зазначає А. А. Бутирський, з одного боку, призводить до обмеження цивільних прав кредиторів по грошових зобов'язаннях, а з іншого – прямо сприяє відновленню платоспроможності боржника і спрямований на захист як приватних, так і публічних інтересів [14, с. 10].

На стадії санації право- і дієздатність боржника ще більше обмежується порівняно з процедурою розпорядження майном, однак неплатоспроможний боржник все ще має певні можливості впливати на власну господарську діяльність. Керівника боржника, за загальним правилом, замінює керуючий санацією, але часто на практиці керуючий санацією одразу після свого призначення приймає рішення про повернення колишнього керівника боржника.

У разі, якщо відновити платоспроможність боржника неможливо, суд приймає постанову про визнання боржника банкрутом і відкриває ліквідаційну процедуру, метою якої є якомога повніше задоволення вимог кредиторів, для чого проводиться реалізація майна боржника [15, с. 70]. На цьому етапі, на відміну від попередніх, господарський суд уже навіть не намагається зберегти баланс інтересів боржника і кредиторів, одночасно і відновивши платоспроможність боржника, і задовольнивши вимоги кредиторів, оскільки «надії» на збереження боржника як суб'єкта підприємницької діяльності уже практично немає. На стадії ліквідаційної процедури боржник, який тепер уже іменується банкрутом, для господарського суду та інших учасників процесу – уже, по суті, не суб'єкт права, а просто цілісний майновий комплекс, який хочуть чим дорожче продати. Відповідно, й обсяг прав у такого банкрута дуже малий. Все, що такий суб'єкт підприємницької діяльності може робити у межах справи про банкрутство на стадії ліквідаційної процедури, – це оскаржувати неправомірні, на його думку, дії ліквідатора.

Одночасно з прийняттям постанови господарського суду про визнання боржника банкрутом можна говорити про припинення всіх попередніх індивідуальних матеріально-правових відносин боржника з його кредиторами, оскільки тепер усі ці відносини трансформуються в єдине правовідношення з множинністю осіб на стороні кредиторів, поділених на відповідні черги. При цьому вимоги кожної наступної черги задовольняються у міру надходження на рахунок коштів від продажу майна банкрута після повного задоволення вимог попередньої черги, крім випадків, установлених Законом про банкрутство. У разі браку коштів, одержаних від продажу майна банкрута, для повного задоволення всіх вимог однієї черги вимоги задовольняються пропорційно сумі вимог, що належить кожному кредиторів однієї черги. Вимоги, не задоволені за браком майна, вважаються погашеними.

Висновки

Таким чином, матеріально-правовий статус неплатоспроможного боржника є обов'язковою передумовою виникнення процесуально-правового статусу боржника у справі про банкрутство. Говорячи про співвідношення матеріально-правового та процесуально-правового статусу неплатоспроможного боржника, слід наголосити, що вони співвідносяться як зміст і форма, причому форма (процесуальний статус) не може існувати без змісту (матеріальний статус), адже якщо боржник розраховувався зі своїми кредиторами, то ні про яку справу про банкрутство вже говорити не можна. Процесуально-правовий статус боржника у справі про банкрутство постійно змінюється залежно від стадії провадження. Причому, як правило, така зміна відбувається у бік зменшення обсягу право- і дієздатності неплатоспроможного боржника.

Список використаних джерел:

1. Бутирська І. А. Правове становище боржника у справі про банкрутство. Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наук. праць. Вип. 682: Правознавство. 2013. С. 65–69.

2. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. №№ 40–44. Ст. 356.

3. Про виконавче провадження: Закон України від 02 червня 2016 р. № 1404-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2016. № 30. Ст. 542.

4. Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом: Закон України від 14 травня 1992 р. № 2343-XII. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 31. Ст. 440.

5. Пригуза П. Д., Пригуза А. П. Науково-практичний коментар Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» у редакції з 18 січня 2013 року (доктринальне тлумачення норм права неплатоспроможності та статей 1-21). Херсон: Видавництво «ТДС», 2013. 304 с.

6. Поляков Б. М. Право неспроможності (банкрутства) в Україні: підруч. для студ. вищ. навч. закл. Київ: Ін Юре, 2011. 560 с.

7. Беляєвич О. А. Про особливості застосування норм про позовну давність у справах про банкрутство. Підприємництво, господарство і право. 2017. № 10. С. 5–9.

8. Вечірко І. О. Проведення у справах про банкрутство як самостійна форма процесуальної діяльності господарського суду. Санація та банкрутство. 2014. № 3–4. С. 229–234.

9. Подцерковний О. П. Підстави банкрутства як показник балансу інтересів держави та суспільства, дії принципу верховенства права. Санація та банкрутство. 2014. № 3–4. С. 235–239.

10. Корав К. Б. Правовое положение неплатежеспособного должника: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.03. Санкт-Петербург, 2014. 299 с.

11. Поляков Б. М. Закон України «О восстановлении платежеспособности должника или признании его банкротом»: Научно-практический комментарий: в 2-х т. Киев: Логос, 2014. Т. 1. 407 с.

12. Бутирська І. А. Правовий статус учасників справи про банкрутство: монографія. Чернівці: Технодрук, 2017. 184 с.

13. Твердохліб Ю. В. Розпорядження майном боржника за новою редакцією Закону про банкрутство. Санація та банкрутство. 2015. № 1. С. 123–127.

14. Бутирський А. А. Заходи щодо відновлення платоспроможності боржника як шлях подолання банкрутства: монографія. Чернівці: Книги – XXI, 2008. 180 с.

15. Бутирський А. А. Правове регулювання заходів щодо відновлення платоспроможності боржника: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04. Київ, 2007. 20 с.

Статья посвящена исследованию понятия и соотношения материально-правового и процессуально-правового статуса должника неплатежеспособного должника. Анализируется динамика процессуально-правового статуса должника в деле о банкротстве на различных стадиях процесса. Делается вывод о том, что материально-правовой и процессуально-правовой статус неплатежеспособного должника соотносятся как содержание и форма, причем форма (процесуальный статус) не может существовать без содержания (материальный статус).

Ключевые слова: неплатежеспособность, банкротство, должник, банкрот, правовой статус.

The article is devoted to the study of the concept and ratio of the material and legal and procedural and legal status of the insolvent debtor. The dynamics of the procedural and legal status of the debtor in the case of bankruptcy at different stages of the process is analyzed. It is concluded that the material legal and procedural legal status of the insolvent debtor are correlated both as the content and form in which the form (procedural status) cannot exist without the content (material status).

Key words: insolvency, bankruptcy, debtor, bankrupt, legal status.

